

יחס חז"ל אל הלימוד מן ההיסטוריה

אפרים שימלמן

הקדמה

במאמר זה ברצוננו להביט אל יחסם של חז"ל ללימוד מן ההיסטוריה, אל הזהה והמנוגד שבין דרך לימוד ההיסטוריה בידי חז"ל לבין לימוד ההיסטוריה בידי ההיסטוריונים ואנשי המדע. הלימוד מן ההיסטוריה מושתת על **ההנחה שהעתיד יהיה דומה לעבר**. הנחתם הראשונה של הטוענים כי ניתן ללמוד מן ההיסטוריה היא: אותו הליך שגרם לאירוע בעבר יגרום לאירוע דומה שוב - ההיסטוריה חוזרת. לפיכך, טוענים החוקרים, כאשר אנו מעלים בזיכרוננו מצב בעבר הדומה למצב הנוכחי, אנו יכולים להניח במידה רבה של סבירות שההתפתחויות יהיו דומות.

הנחה שניה - והיא החשובה - האדם לא נשתנה!

נשתנתה הטכנולוגיה, נשתנה הרקע שעל גביו מוצגת ההיסטוריה. אולם האופי, הרצון, המאויים האנושיים, באלה לא חלו שינויים. כך גם הפסיכולוגיה החברתית והאופי הלאומי המעוצב בכל חברה המקיימת תרבות, אין הם משתנים במהותם אלא אך ורק בהיקפם ובגודלם. משחר ההיסטוריה ועד לימינו, האדם נשאר אדם.

מה היה יחסם של חז"ל ללימוד מן ההיסטוריה? האם אף חז"ל סברו כי ניתן ללמוד מן ההיסטוריה? ושוא זהו פשר אמירתם "מעשה אבות סימן לבנים".

החיוב ללימוד מן ההיסטוריה

"וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו ארצה שעיר שדה אדום" [בראשית פרק לב' פסוק ד'] בפרשה זו מציין הרמב"ן מספר פעמים את גישתו כי מוטל עלינו ללמוד ממעשי יעקב אבינו איך להתמודד עם אדום:

וישלח יעקב, נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקדוש ברוך הוא את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו וישלח מלאך ויצילהו. ולמדנו עוד שהוא לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכולתו. ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו יארע לנו תמיד עם בני עשו וראוי לנו לאחוז בדרכו של צדיק שנזמין עצמנו לשלשת הדברים שהזמין הוא עצמו לתפלה ולדורון ולהצלה בדרך המלחמה לברוח ולהינצל וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר.

בהמשך תוקף הרמב"ן את מלכי בית שני שלא למדו לקח וחזרו על שגיאות העבר:

... על כן פחד אולי ישמע עשו והקדים לשלוח אליו מלאכים לארצו וכבר תפסוהו החכמים על זה אמרו בב"ר (עה ג): "מחזיק באזני כלב" (משלי כו יז) אמר לו הקב"ה לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב". ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו

נפילתנו ביד אדום כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומים מהם שבאו ברומא והיא היתה סיבת נפילתם בידם וזה מוזכר בדברי רבותינו מפורסם בספרים. ובפירושו לפסוק טו' בפרק ל"ג, מביא הרמב"ן עדות "מעשה רב" לדרך התנהגות ספציפית שהפיקו חז"ל מעיונם בפרשה זו.

והכוונה ביעקב כי לא היה חפץ בהם ובחבורתם כלל וכל שכן שהיה בדעתו ללכת דרך אחרת ורבותינו ראו עוד בזה עצה. אמרו: "רבי ינאי כד הוה סליק למלכותא [=היה הולך למלכות] הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב עמיה רומאין. חד זמן לא איסתכל בה ונסיב עמיה רומאין ולא הגיע לעכו עד שמכר פינס שלו [את מעילו]" מפני שהיתה קבלה בידם שזו פרשת גלות. כשהיה בא ברומא בחצר מלכי אדום על עסקי הציבור היה מסתכל בפרשה זו ללכת אחרי עצת הזקן החכם כי ממנו יראו הדורות וכן יעשו ולא היה מקבל חברת אנשי המלכות ללוותו שלא היו מקרבין אלא להנאת עצמן ומפיקרין ממונו של אדם.

לפי חז"ל התרבות איננה משתנה

"אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב" [תהילים פרק א' פסוק א']

אמר רב שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים זה אברהם אבינו שלא הלך בעצת אנשי דור הפלגה שרשעים היו שנאמר הבה נבנה לנו עיר. ובדרך חטאים לא עמד שלא עמד בעמידת סדום שחטאים היו שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאוד ובמושב לצים לא ישב שלא ישב במושב אנשי פלשתים מפני שליצינים היו שנאמר ויהי כטוב לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו. [מסכת עבודה זרה דף יח' עמוד ב']
התלמוד מסיק שאנשי פלשתים היו ליצינים עוד בתקופת אברהם מכך שכעבור מאות שנים בתקופת שמשון אנו עדים לכך שהם היו ליצינים. התלמוד מניח כמושכל ראשון שהתרבות הלאומית אינה משתנה.

לפי חז"ל האופי הלאומי אינו משתנה

"וירא בלק בן ציפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי. ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא ויקץ מואב מפני בני ישראל." [במדבר כב' א'-ב']

בלק שם ליבו למה שעשה **ישראל**, מואב שמו ליבם **לעם**. מה משמעות השינוי? הכלי יקר מסביר כי בלק שהיתה לו ראייה היסטורית שם ליבו למה שעשה יעקב לאמורי, שהשיג נצחון למרות נחיתות מספרית "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" בלק הבין שהם עם "עם מסורת של נצחון". לעומת זאת מואב, הכוונה להמון שם לב רק למציאות העכשווית:

וביאור הדבר כך הוא שמדרך העולם שהמלכים יש להם ספר דברי הימים אשר עליו כתובים כל הקורות מימים רבים אבל ההמון – עם אינן יודעין כי אם ההווה מה שרואין בעיניהם או מה ששמעו מפי השמועה מן המאורעות שבימיהם. לפיכך בלק שהיה מלך הנה מימים רבים

יפקד אצלו מה שעשה יעקב, ישראל סבא אל האמורי כי הוא היה רק איש אחד ובני ביתו מתי מספר ואף על פי כן נצח אומה שלימה כמו שכתוב אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. ולפי דעת רז"ל שפירשו בחרבי ובקשתי היינו בתפלתו אתי שפיר שראה בלק כל אשר עשה ישראל סבא לאמורי בתפלתו לפי שכל כחו בפיו ע"כ [=על כורחך] השתדל הוא גם כן אחר אחד שגם כן כחו בפיו. ולכך נאמר וירא בלק ולא נאמר וישמע בלק כי כל הקורות ההם הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי האדמה. וראה בעיניו הדבר כתוב על ספר ונכנס מורך בלבבו לאמר אם כן עשו בשנים קדמוניות בהיותם מתי מספר מה יעשו עתה בהיותם עם רב ועצום. ולכך לא נאמר בני ישראל או העם או הקהל לפי שבישראל סבא הוא מדבר. אבל מואב דהיינו כלל ההמון עם לא התבונן במה שעבר כי לא ידעו מה הוא ולא פחדו כי אם מן ההווה, מה שראו בעיניהם עם רב ועצום. לכך נאמר "ויגר מואב מפני העם כי רב הוא" ...

לפי חז"ל אנשים הם שעיצבו את ההיסטוריה

נציין מספר דוגמאות.

"וירץ איש בנימין מהמערכה ויבא שילה ביום ההוא ומדיו קרועים ואדמה על ראשו" [שמואל א' פרק ד' פסוק יב']

רש"י מביא על הפסוק את דעת המדרש:

"איש בנימין - זה היה שאול שחטף את הלוחות מיד גלית וברח לו".

בעיני חז"ל המחשבה כי אדם אלמוני יזכה להסכמה ציבורית וייעשה מלך היתה בלתי מתקבלת על הדעת. הם חיפשו את האירוע שהקנה לשאול פרסום.

"ותקרא אשה חכמה מן העיר שמעו שמעו אמרו נא אל יואב ... אנכי שלומי אמוני ישראל אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל למה תבלע נחלת ה'" [שמואל ב' פרק כ' פסוקים טז-יט'] ... ומדרש אגדה סרח בת אשר היתה. אני השלמתי נאמן לנאמן. על ידי נגלה ארונו של יוסף למשה. אני הגדתי ליעקב כי יוסף חי. [רש"י שם]

שוב, בעיני חז"ל הרעיון שאלמונית לא מוכרת תנהל משא ומתן ואף תזכה להתיחסות, היה בלתי סביר.

עד עתה ציינו את החופף וההנחות המשותפות לדרך בה ראו חז"ל את ההיסטוריה ולדרך בה מקובלת חקירת ההיסטוריה בידי אנשי המדע. כעת נעבור לחידודם של ההבדלים.

ההיסטוריה לפי חז"ל בשונה מחקר ההיסטוריה

הסיבה והתוצאה

במאמר קצר זה ברצוננו לעמוד על קיומם של שני **הבדלים מהותיים** בין ניתוח ההיסטוריה כפי שמקובל בידי ההיסטוריונים לבין דרך ניתוח האירועים ההיסטוריים שנקטו חז"ל. ההבדל המהותי הראשון: המתודה המקובלת להסבר האירועים ההיסטוריים היא יחסי **סיבה -**

תוצאה. ההסבר המקובל בספרי ההיסטוריה הוא כי אירוע א' הביא לאירוע ב' וכן הלאה. ההיסטוריון ברגיל מחפש הוא את רצף האירועים לפי התרחשותם **בזמן** ומניח כי האירועים המוקדמים הם שהביאו לאירועים המאוחרים יותר. כל זאת עושה ההיסטוריון תוך חיפוש ומציאת הגיון ברצף האירועים. הפוסט מודרניזם מותח ביקורת על ניתוח ההיסטוריה בדרך זו. לדבריו הסברי "הסיבה - תוצאה" נבחרים מתוך ראייתו הסובייקטיבית של ההיסטוריון. אך הפוסט מודרניזם איננו מציע פתרון אחר אלא מניח הוא את קיומם של היסטוריות רבות ושונות ובכך מבטל הוא את קיומה של ההיסטוריה כמדע.

המתודה בה פירשו חז"ל את ההליכים ההיסטוריים שונה לחלוטין. ההיסטוריה במשקפי חז"ל היא אומנם יחסי סיבה - תוצאה אך יחסי סיבה שהם תוצאה של **שכר - עונש**. במגילת אסתר מתבטאת באופן חד ובולט ראייתם ההיסטורית של חז"ל בפרשנותם לפסוק "ויהי אחר הדברים האלה גידל המלך אחשוורוש את המן".

חז"ל ראו את עליית המן לשלטון כענישה מגבוה, כתוצאה שבאה מחטאו של העם. הסיבה לעליית המן היא השתתפותו של עם ישראל בסעודה שערך אחשוורוש. לפי חז"ל עלית המן לגדולה וקידומו הייתה אך ורק בגלל שהעם היהודי השתתף באותה סעודה מפוארת שערך אחשוורוש. פרשנותם של חז"ל קושרת בין שני האירועים למרות שפער השנים בין שני אירועים אלו - סעודת אחשוורוש ועליית המן ארוך היה עד למאוד.

אין גם כל ספק, שההיסטוריון שיחקור את המגילה, יפרש את רצונו של המן להשמיד את העם היהודי בגלל סירובו של מרדכי לכרוע ולהשתחוות בפני המן. להסבר מסוג זה יצרף ההיסטוריון הקדמה ארוכה על אירועי ילדות עשוקה, שמן הסתם עברו על המן, ועל הסיבה התרבותית בה גדל שעיצבה נפש כוחנית וגישה טוטליאריסטית.

חז"ל לעומת זאת הסבירו את הפרשה כהענשה על מעשי העם היהודי. המן שימש כמקל חובלים, כשבת הזעם לחטא העם.

דווקא משום כך, ההיסטוריה לפי חז"ל מלבד היותה אחת, הלימוד ממנה **מחייב מוסרית** ואיננו רק מלמד דרך פעולה נכונה או כדאית.

חשוב לומר כי חז"ל לא ביטלו את קיומה של הסיבה הפיזית. אלא הקנו להיסטוריה **משמעות ופטר**. בעיני חז"ל לכל אירוע היסטורי הקורה לעם היהודי יש הסבר תיאולוגי של צדק, כי חז"ל השקיפו על ההיסטוריה לא כרושמי רשומות אלא כהוגי דעות.

את תפיסתם זו לראיית ההיסטוריה שאבו חז"ל מן המקרא. "זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך זקנך ויאמרו לך." [דברים, פרשת האזינו]

משמעות ההיסטוריה

ההבדל המהותי השני. השאלה - מהו מדע? היא שאלה עמוקה בפילוסופיה של המדע והיא נוגעת לבקשת הדעת לתשובה, **לאיזה הסבר** אנו מחפשים.

ההסבר המקובל במדעי ההיסטוריה, כפי שכתבנו, הוא ההסבר הסיבתי. לעומת זאת ההסבר המקובל במדעי הביולוגיה למשל, הוא ההסבר התכליתי. במדע הביולוגיה אנו מחפשים הסבר

לאיזה תפקיד ומהו היתרון שנותן לאורגניזם כל איבר מאברי גופו.
 לפי חז"ל ההסבר להיסטוריה של היחסים הבינלאומיים (מקרו היסטוריה) הוא **ההסבר התכליתי**.
 מהי אותה התכלית אליה מכוון בורא עולם את אירועי ההיסטוריה כולה?
 הרמב"ם בספרו הגדול – מורה נבוכים – הסביר כי נבואת זכריה הנה חשיפת התכלית של כל
 ההיסטוריה כולה. "ועמדו רגליו על הר הזיתים" – והרי לא-ל אין גוף? מהו אם כן פירושה של
 הנבואה ועמדו רגליו על הר הזיתים?
 ועמדו רגליו ביאר הרמב"ם, בהסתמכו על פירוש יהונתן בן עוזיאל, אז יתבררו סיבותיו.
 הוראת המילה רגל בעברית הינה לעיתים סיבת הדבר. כמו למשל "ויברך ה' אותך לרגלי"
 [בראשית ל' ל']

והנה אמרו ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים רוצה בו קיום הסבות שלו, כלומר הנפלאות
 שיתגלו אז באותו המקום אשר הוא יתעלה סבתן כלומר העושה אותן, ואל פירוש זה כוון
 יונתן בן עוזיאל ע"ה אמר ויתגלי בגבורתיה ביומא ההוא על טור זיתיא ... [מורה נבוכים חלק
 ראשון פרק כח']

מה היא אותה התכלית המניעה את כל ההיסטוריה שתתגשם בהתגשמות נבואת זכריה? תשובה
 לכך נתן הרמב"ם בפרק סא':

ואמר, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. כלומר שכשם שהוא אחד כך יקרא אז בשם אחד
 בלבד, והוא המורה על העצמות בלבד לא שיהא נגזר. [מורה נבוכים חלק ראשון פרק סא']

**אפרים שימלמן בוגר ישיבות מחבר ספרי הלכה והגות. תחום מומחיותו דיני חושן משפט. כיום
 אפרים חוקר את ההיסטוריה היהודית על פי המדרש ומוציא לאור סידרת ספרים העוסקת באפוס
 הגדול של העם היהודי. יצאו לאור ספריו: "סוכת זיכרון" – העסק בדוגמאות למתודה שאלה-תשובה;
 "משא השבת" – על הניתוח הלוגי של הגדרת מלאכת שבת; "הגדה של פסח" – סיפור ההיסטורי
 של לידת העם היהודי במצרים על פי ניתוח מקבילות היסטורית, וכן מאמר על הפילוסופיה של
 ההיסטוריה על פי היהדות.**

אפרים ישמח להתכתבות בנושאי המאמר. כתובתו רחוב הקבלן 55 הר נוף ירושלים מיקוד: 93874